پێکهاتەی داستانی- شانۆیی «دارەپیرە»ی جەلال مەلەکشا

توێژەر: عەلی سوهرابی

سنە – سەرماوەزی ١٤٠٣

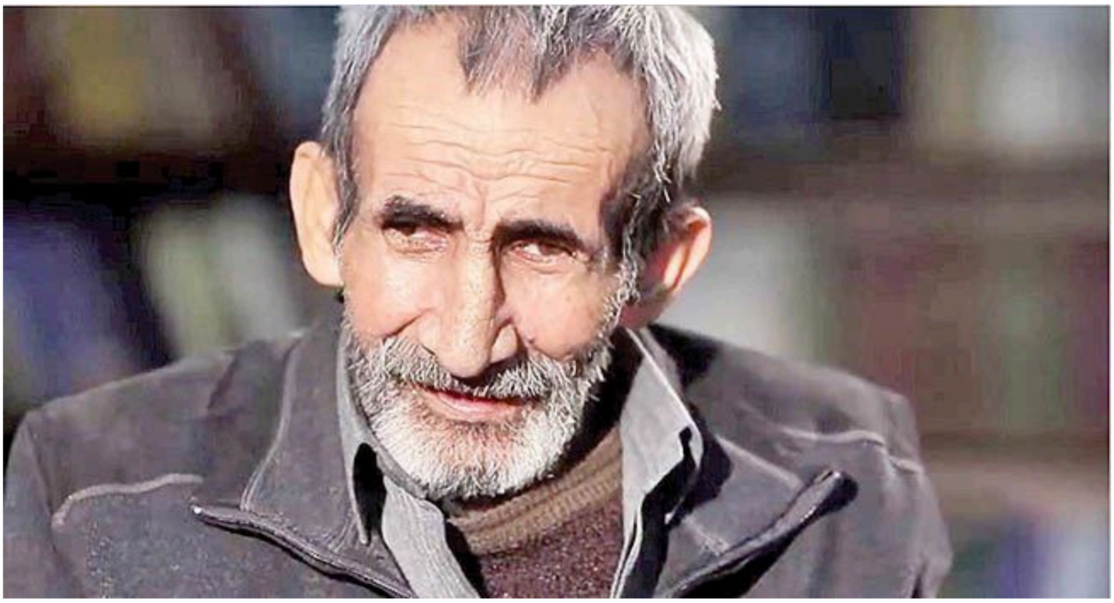

٨ی کانونی دووەم ٢٠٢٥ توێژینەوە

پوختە

داستانی دارەپیرە لە شەستەکاندا (1367/2/9) هەتاوی، کە دۆخی سیاسی و کۆمەڵایەتیی ئێران و کوردەواری تووشی قەیرانی ناوخۆ و شەڕی دەرەکی بوو لەدایک ئەبێ.

بە هۆی دۆخی هەستیاری ڕامیاری و سانسۆر، شاعیر- جەلال مەلەکشا- لەم چیرۆکەشیعرەدا مەجبوور بووە لە نماد و سیمبۆل بۆ درکاندنی مەبەستی خۆی کەڵک وەرگرێ. شاعیر دەیهەوێ نیشتمانی خۆی و مێژووی پڕ لە کەند و کۆسپی، بە زمانێ سیمبۆلیک، وەک شانۆیەکی نەتەوەیی بنوێنێ.

دارەپیرە لە باری ناوەڕۆک و بابەتەوە تێکراری و چەندپاتە کراوە و لە باری پێکهاتەی شیعرییەوەش لە چوارچێوەی شیعری نوێدا پێناسە دەکرێ. وەک چیرۆکەشیعریش دەتوانین توخمگەلی داستانی بۆ بڕازێنینەوە و تەنانەت زەرفیەتگەلی شانۆییشی. بێنینە ئاراوە و وەک دەڤرێکی شانۆیی کە هۆکارگەلێ هونەری هەیە بیخەینە بەر باس و لێکۆڵینەوە، تا لەم ڕێگەوە ئامادەکاری بکرێ بۆ شانۆکار و فیلمساز و ئەنیمەیشێنکارەکانیش کە بتوانن گەشەی پێ بدەن و وەک ئەسەرێ هونەری بینوێنن.

لەم وتارەدا توخمە داستانی- شانۆییەکان وەک: پێناسە، کێشمەکێش و قەرقەشە، گرێی شانۆیی، قەیران، هەڵپەسێراوی، چارەدۆزی، کارەسات و... زەق دەکرێنەوە و بە شێوازێکی بەینەڕشتەیی جوانکارییەکانی دارەپیرەی جەلال مەلەکشا لە بواری؛ پەیام، ناوەڕۆک، فۆرم و ڕاڤە، تاووتوێ دەکرێ.

وشە سەرەکییەکان

داستانی دارەپیرە، جەلال مەلەکشا، پێکهاتەی داستانی-شانۆیی، ڕەوایەتی شاعیرانە، سیمبۆل، مۆمیایی ئەدەبی، چیرۆکەشیعر.

پێشەکی

جەلال ڕەحیمی ناسراو بە جەلال مەلەکشا- 28ی ڕەشەمەی ساڵی 1330 کۆچی هەتاوی- لە گوندی «مەلەکشا»ی سەر بە شاری سنە لەدایک بووە و لە 11ی سەرماوەزی ساڵی 1399، کۆچی دوایی دەکات و لە هەمان گوند ئەسپەردەی خاک دەکرێ. مەلەکشا شاعیر، نووسەر، ڕەخنەگەر، چالاکی ڕامیاری، کۆمەڵایەتی و ڕۆژنامەنووس و لە ئەندامانی کانوونی نووسەرانی ئێران بوو.

شیعری داستانی دارەپیرە یەکێ لە گرینگترین شیعرەکانی جەلال مەلەکشا شاعیری هاوچەرخی کوردە کە وێنەیەکی تراژیک و خوازەیی لە وڵاتی کوردستان و دانیشتووانی دەنوێنێ. لەم شیعرەدا کوردستان شوبهێندراوە بە دارێکی پیر کە ساڵەهایە لە بەرانبەر ڕەنج و شەڕ و بێعەدالەتی ڕاوەستاوە.

ئەم شوبهاندنە، هەم سیمبۆلی کەونارایی و ڕەسەنایەتییە، هەم نیشاندەری برین و زەبر و زەنگێکە کە ئەم دارە بەساڵاچووە لە درێژەی مێژوودا تەجرەبەی کردووە. جەلال مەلەکشا لەم چیرۆکە شیعرەدا لە وێنەگەلی نمادین و زمانێ هەستیارانە بۆ نواندنی بارودۆخی مێژوویی، کۆمەڵایەتی و ڕامیاریی کوردستان کەڵکی وەرگرتووە.

ئەم شیعرە بە زمانی ڕەسەنی کوردی سۆرانی هۆنراوەتەوە و بە بۆنەی ناوەڕۆکی ڕامیاری و کۆمەڵایەتیی کەوتووەتە بەر چاو و ستایشی کۆمەڵگا. (ویکی پێدیا/فواد انصاری)

نزار قەبانی شاعیری هاوچەرخی عەرەب ئەڵێت: حەقیقەت دوو بەشە. بەشێکی لە ڕابردوودایە کە مێژوو لە بارەیەوە ئەدوێ. بەشی دووهەمیشی -کە گرنگترە- لە داهاتوودایە و هونەر لەم بەشەی -حەقیقەت- کە لە داهاتوودا خۆی حەشار داوە هەواڵ ئەدات پێمان.

پێشینەی چیرۆکەشیعری کوردی

چیرۆکەشیعر یان ئەو جۆری ئەدەبییەی کە تێکەڵی چیرۆک و شیعرە، لە ئەدەبی کوردیدا پێشینەیەکی دەوڵەمەندی هەیە، کە بە شێوەیەکی ئەوتۆ لەگەڵ کولتووری کوردی لە پەیوەندیدایە. ئەم شێوە ئەدەبییە، لە چیرۆکی وتەیی (ڕەوایی/شەفاهی) کوردی هەتا ئەدەبی

نووسراو (مەکتووب) بە شێوەیەکی تایبەت لەخۆ دەگرێ.

١- چیرۆکەشیعر لە ئەدەبی زارەکی و وتەییدا

لە وێژەی وتەیی و زارەکیی کوردیدا، چیرۆکەشیعر بە شێوەی مەنزووم زۆر باو بووە. ئەم شیعرانە بە زمانێ سادە و مۆسیقایی بەیان کراون و بابەتگەلی ئاشقانە، قارەمانی، حەماسی و کێشە کۆمەڵایەتییەکان لە ناویاندا درکاون. نموونەگەلی تایبەتیان ئەمانەن:

* **لاوکەکان:** ئەو شیعرانەن کە بە شێوەی چیرۆک، دڵداری لاوان یان قارەمانان باس دەکەن.

* **بەیتەکان:** شیعرە درێژەکانن کە زۆر جار باسی قارەمانانی نەتەوەی کورد یان کەسایەتییە ئوستوورەیییەکان دەکەن.

* **چیرۆکە مەنزوومە حەماسییەکان:** وەک مەمۆزین، سیامەند و خەج و... کە بەشێکی گرنگی فەرهەنگی وتەیی کوردن.

٢. چیرۆکەشیعر لە نووسراوەکاندا (ئەدەبی مەکتووب)

بە گەشەی نووسین و چاپکردنی ئەدەبی کوردی، چیرۆکەشیعریش بە شێوازێ پێشکەوتووتر لە جاران هاتە ئاراوە. چەند نموونەی جیاوازی ئەم جۆرە چیرۆکە شیعرانە:

- **مەم و زین:** شاکاری ئەحمەد خانی (١٦٥٠-١٧٠٧)، کە یەکێکە لە شاخەکان و تایبەتمەندییەکانی ئەدەبی کلاسیکی کوردی. ئەم شیعرە، چیرۆکی مەزنی ئەشقی تراژیکی مەم و زین بە شێوەیەکی تێکەڵی چیرۆکبێژی و فلسفەی قووڵی مرۆڤانە باس دەکات.

- **شیرین و فەرهاد:** ئەم چیرۆکەیش لە ئەدەبی کوردیدا بوونی هەیە و ئەشقی شیرین و فەرهاد باس دەکات کە بە شێوەی مەنزووم وتە دەکرێت.

- **شیعرەکانی نالی و وەفایی:** ئەو شاعیرە گەورانە لە هەندێ لە شیعرەکانیاندا لە چیرۆکەشیعری ئاشقانە کەڵکیان وەرگرتووە.

٣- ناوەڕۆک و تایبەتمەندییەکانی چیرۆکەشیعر لە ئەدەبی کوردیدا

- **ئەشـق و حەماسـە:** زۆربەی چیرۆکەشـیعرەکان لەسـەر ناوەڕۆکە ئاشـقییەکانە، بەڵام زۆر جار تێکەڵی حەماسە و جەنگاوەری دەبن.

- **ئاواز و مۆسیقا:** زۆربەی چیرۆکە شیعرەکانی کوردی بە ئاواز و هەڵبەست خوێندراون و زۆر جار لە مەراسیمەکاندا لەگەڵ ساز و ئامێرەکان جێبەجێ دەکرێن.

- **زمانی سـادە و ڕەنگین:** چیرۆکەشـیعرەکانی کوردی بە زمانی ئاسـان بەڵام قووڵ و شاعیرانە بەکار دەهێنرێن.

- **پەیوەندی بە مێژوو و ئوسـتوورەوە:** ئەم شـیعرانە ڕیشـەیان لە تاریخ و ئوسـتوورەی خەڵکی کورددایە و پێناسەی نەتەوەیی و فەرهەنگی لە خۆیاندا ئەنوێنن.

٤- چیرۆکەشیعر و کاریگەری لەسەر ئەدەبی نوێی کوردی

لە ئەدەبی نوێی کوردیشدا، کاریگەریی چیرۆکەشیعر هەر دەبینرێ. شاعیران و نووسەرانی هاوچەرخ لە تەکنیکەکانی ئەم جۆرە ئەدەبییە کەڵک وەردەگرن و بابەتەکانیان نوێ دەکەنەوە. وەک؛ شێرکۆ بێکەس،عەبدوڵلا پەشێو، بەختیار عەلی، فەرهاد پیرباڵ و جەلال مەلەکشا و...

چیرۆکەشیعر یەکێکە لە بەشە ئەدەبییەکان کە نە تەنیا وێژە، بەڵکوو شناسی فەرهەنگی و کۆمەڵایەتیی خەڵکی کوردی پێناسـە کردووە و بەشـێکی گرنـگ لە فەرهەنگی ئێمەی پێکهێناوە.

ڕەوش‌ناسی

ئەم وتارە بە شـێوازێکی بەینەڕشـتەیی(interdisciplinarity) (شـیعر- چیرۆک- شـانۆ) دەیەوێ توخمە پێکهێنەرەکانی «داسـتانی دارەپیرە»ی جەلال مەلەکشـا بەپێی پاژبەندی دوکتور تەقی پوورنامداریان شی بکاتەوە کە بریتین لە: 1- پەیام 2- ناوەڕۆک 3- فۆرم 4- ڕاڤە

هەروەها پێکهاتەی مۆدێرنی داسـتانی- شـانۆیی دارەپیرە و زەرفییەتگەلی شـانۆییشی_ شرۆڤە دەکات.

ئەلف) پەیام Theme

مەبەست لە پەیام یان تێم (Theme)، ئەو هزر و بیرۆکە ناوەندی و ئەسڵییەی شاعیر و هونەرمەندە کە لە ناواخن و چوارچێوەیێکی تایبەت ڕاڤە دەکریٚ.

پەیام لە واقیعدا جەوهەرەی بنەمایی کارێکی ئەدەبییە. (میرسادقی، 266)

لە ڕێی ئەم توخمەوەیە کە بواری ئەندێشە و هزری نووسەر و هونەرمەند ڕۆشن ئەبێتەوە بۆمان.

پەیامی سەرەکی و ئەندێشەی بنەڕەتی «چیرۆکەشیعری دارەپیرە» ئەم پەند و مەتەڵۆکەیە، وەک کورد ئەڵیٚ: «داریٚ پوازی لە خۆی نەبیٚ قەت ناقڵیشیٚ!»

تێمی ئەسڵی «خەیانەتە» ئەویش خەیانەت بە نیشتمان (دارەپیرە).

جەلال مەلەکشا خێڵی دوژمن پاڵپشتی ئەم خەیانەتە دەزانیٚ. هەر بۆیە خێڵی دوژمن بە ئارەزووی دڵی خۆیان و بەو جۆرە وا مەبەستیانە پواز بۆ گیانی دارەپیرە (نیشتمان) دائەتاشن.

لقیان بڕی/ لقی لار و خواروخێچ و بیٚئەمەگیان/ بە بەڵێنی درۆ کرِی!/ دایانتاشی/ تیژیان کرد و.../ بوو بە پواز!/ وتیان پێی چۆن خەیانەت کا...

ئەم شیعرە ڕاشکاوانە پەیامیٚ کۆمەڵایەتی- ڕامیاری لە خۆدا حەشار داوە. دارەپیرە نمادی کوردستانە، هەر بۆیە دەردەمێژووییەکانی ئەم خاکە و کێشە کۆمەڵایەتییەکانی شارەزایانە دەنوێنیٚ. ئەم پەیامە گازندانە دەتوانیٚ لە چوارچێوەیێکی شانۆییدا بە شێوەی **مۆنۆلۆگ** بێنە سەر تەختەی شانۆ.

بیٚ) ناوەڕۆک (محتوا)

ناوەرۆک کۆمەڵیٚ لقوپۆپە کە لە دەوری پەیامی سەرەکی (=خەیانەت) شین ئەبیٚ و هونەرمەند و شاعیر بە پەرەپێدانی پەیام لە ناوەڕۆکی چیرۆکدا، هێز و کارتێکەری پەیام زۆرتر ئەکا. بۆ نموونە، لەم چیرۆکەشیعرەدا بەربەرەکانە و ململانەی پواز، پیرەدار، داس، کوتک، تەور، باڵندەکان، با، زستانی گژ و دڕ، مێژوو، شاعیر و... هەموو پێکەوە ناوەڕۆک دروست

ئەکەن.

ئەم چیرۆکەشیعرە، وەک باقی ئاسەوارە شیعرییەکانی مەلەکشا، پەیامگەلی بەهێز لە بارەی پێناس و شناس، خۆڕاگری و بەربەرەکانێ لەگەڵ دژوارییەکاندا ئەدرکێنێ. ئەم شیعرە شانۆییە هەڵگری پەیامگەلێ قووڵی کۆمەڵایەتی و ڕامیارییە کە نزیکی دەکاتەوە لە سەبکی **شانۆی ئیعترازی و بەرهەڵەستانە**. وەک ئاسەوارە شانۆییەکانی «**بێرتۆلد برێشت**» کە بە زمانێ هونەری و شاعیرانە بەیان کراوە.

پێ) قاڵب (form)

قاڵب، چوارچێوە یان پێکهاتە، بریتییە لە ئاراستەکردنی پەیام و ناوەڕۆک لە نەزم و تەکووزییەکی تایبەت و زمان و بەیانێکی تاقانە کە لە زەوق و کارامەیی و داهێنانی شاعیر و هونەرمەند سەرچاوەی گرتووە. لە واقیعدا فۆرم و پێکهاتە جڵوبەرگێکە دەکرێتە بەر پەیام و ناوەڕۆک.

لەڕاستیدا چیرۆک و داستانە کۆنەکان لە نەخشەیەکی یەکسان پەیرەوی ئەکەن دەسپێکیان ئاوایە:

هەبوو نەبوو.. هەرواکە چیرۆکی دارەپیرە سەرەتای بەو جۆرەیە؛ «هەبوو نەبوو... ساڵانی زوو/ لە سەر یاڵی بەرزی مێژوو/ پیرەدارێک بەساڵاچوو، ڕاوەستا بووا!»

جا بە دوای ئەوا ڕووداوەکان هەر ئەو جۆرەی کە هەن، لە چیرۆکەکەدا دێن. ئیدی ڕاوی و بێژەر دەست لە قاڵب وەرنادەن. بەڵام لە داستان و چیرۆکە هاوچەرخەکاندا گۆڕانکاری لە فۆڕم و پێکهاتە ئەبیندرێت.

هونەرمەندانی هاوچەرخی جیهان بە کەڵک وەرگرتن لە قاڵبە دەروونییەکان، (پلان، شێوەڕوانین، لەحن و...) تازەیی ئەبەخشن بە ئاسەوارەکانیان و کاریگەری نووسراوەکانیان زیاتر ئەکەن.

ئەم گۆڕانکارییە لە ئەدەب و وێژەوە گەیشتووەتە شانۆ و سینەماش کە لەم وتارەدا لەسەر هەندێکیان باس ئەکرێ و تایبەتمەندییەکانی ئەخرێتە ڕوو.

ئەو هۆکارانەی کە توانایی و پتانسیەلی چیرۆکە شیعری دارەپیرە وەک دەقێکی هونەری -

که ئاماده به شانۆیی‌کردنه- ده‌خاته ڕوو، ئه‌مانه‌ن: **1- پێناسه (=تعریف)، کێشمه‌کێش و قه‌رقه‌شه 2- گرێی شانۆیی (=گره‌افکنی)، 3- قه‌یران (=بحران)، 4- هه‌ڵپه‌سێراوی (=تعلیق) 5- چاره‌دۆزی (=گره‌گشایی) 6- کاره‌سات (=فاجعه)، 7- ئاکام و دۆخی کۆتایی. به‌ره‌به‌ره ده‌په‌رژینه سه‌ر ئه‌م هۆکارانه.**

ت) ڕاڤه یان ته‌عبیر (Approach)

گه‌وره‌یی کاری هونه‌ری و ئه‌ده‌بی له ڕاڤه و ته‌عبیردا ده‌رده‌که‌وێت. ڕاڤه، شێوازی هه‌ڵسوکه‌وت و شێوه‌ی که‌ڵک وه‌رگرتن له بابه‌ت، ناوه‌رۆک و فۆرم به دیزاینێکی هونه‌رییه. له‌م به‌شه‌دا هونه‌رمه‌ند شێوه‌ی ڕووبه‌ڕووبوونه‌وه‌ی خۆی له‌گه‌ڵ سه‌رجه‌م نووسراوه‌که و بیرۆکه‌ی چیرۆک و شانۆکه ده‌رئه‌بڕێ.

ته‌عبیر، به شێوازی ڕوانینی هونه‌رمه‌ند بۆ جیهان، گرێ دراوه. جیاوازی هونه‌رمه‌ندان و نووسه‌ران ئه‌گه‌ڕێته‌وه بۆ ڕاڤه و ته‌عبیریان.

له داستانی داره‌پیره‌ی مه‌له‌کشا، پیره‌دار له کاتێکدا خه‌ریکن بنبڕی ئه‌که‌ن و له نێو خوێنا ئه‌گه‌وزێ، ئه‌م وشانه‌ی هاته زارا.../ من نامرم... له ناو خوێنا ئه‌ژێمه‌وه/ وه‌ک چووزه و چرۆ له سه‌ر کۆته‌ی خۆما ده‌ڕوێمه‌وه.»

پیره‌دار که سیمبۆلی نیشتمانه، ئه‌گه‌رچی به ڕواڵه‌ت بنبڕ ده‌کرێ، به‌ڵام ئه‌مه به مانای شکست بۆ نیشتمان نییه، به‌ڵکوو شاعیر له ئێپیزۆدی ئاخردا ئاوا کۆتایی به داستانه‌که‌ی دێنێ:

«کاتێ چوومه سه‌رمه‌زاری داره‌پیره/ به چاوی خۆم ئه‌وه‌م بینی/ گۆپکه و چووزه‌ی چه‌تری تازه!»

له داستانی داره‌پیره‌دا، مه‌له‌کشا ته‌نیا به نیازی به‌یانی ئامانجه‌کانی خۆی -که نیشتمانپه‌روه‌ری و خۆڕاگرییه- له چیرۆک که‌ڵک وه‌رده‌گرێ و بیسه‌ر و خوێنه‌ری چیرۆکیش ئه‌و شته‌ی له مێشکیدا ئه‌مێنێته‌وه ده‌سکه‌وت و لێکدانه‌وه‌ی شاعیر و هونه‌رمه‌نده له کۆتایی چیرۆکه‌که‌دا. که ئه‌م ده‌سکه‌وته له داستانی داره‌پیره «ژیانه‌وه‌ی دووباره‌ی نوێی

نیشتمانی چەوساوەیە ئەویش بە شێوازێکی ڕەمزئالوود «بە چاوی خۆم ئەوەم بینی/ گۆپکە و چووزەی چەتری تازە»یە.

من داستانی دارەپیرە، وەک مۆمیاییەکی ئەدەبی و ڕەوایەتێکی شیعری ئەبینم نە وەک تەعبیرێ شاعیرانە.

چون ئەم هۆنراوە نە تەنیا بەرهەمێکی هونەرییە، بەڵکوو هەڵگری بیرەوەرییەکان، ئازار و ژان و پێناسەی مێژوویی کوردستانە کە لە فۆرمی سیمبۆلیک و بە زمانێ شاعیرانە، هەتاهەتایی بووەتەوە.

بە واتایەکی دیکە، ئەم چەمکە ئەدەبییە -**مۆمیایی ئەدەبی**- پارێزەری مێژوو و کەلەپووری نەتەوەیەکە لە قاڵبی وشەکاندا. بە جۆرێ کە شیعر وەک ئەسەرێکی بەردەوام، ڕیشەگەلی فەرهەنگی و دەرد و ڕەنجی کوردستان زیندوو ڕادەگرێ.

هۆکارگەلی ئەم تەعبیرە (**مۆمیایی ئەدەبی**) ئەمانەن:

١- **هەتاهەتاییبوونی پێناسە و فەرهەنگی کورد**: یانی شیعر دەڤرێکی فەرهەنگی و مێژووییە بۆ پاراستنی ڕەنجەکانی ئێستە و ڕابردوو.

٢- **نمادگەرایی بەهێز،** دارەپیرە وەک سیمبۆلی زیندووی مێژوویی: نیشاندەری برینەکانی کوردستانە و پاراستنی ئەم نمادە لە شیعردا، بە مانای پاراستنی فەرهەنگ و مێژووە.

٣- **نواندنی دەرد و خۆڕاگری**: هەر ئەو جۆرە کە مۆمیاییەکان هەڵگری بیرەوەرییەکان و چیرۆکی ڕابردوون، ئەم چیرۆکەشیعرەش ژان و دەرد و خۆڕاگری خەڵکی کورد بۆ نەوەی داهاتوو دەگێڕێتەوە.

کەواتە «داستانی دارەپیرە» بەرزتر لە شیعرێکی ئاساییە و دەتوانین بڵێین «مۆمیاییەکی ئەدەبی»یە کە لە بەرامبەر فەرامۆشی و ژێرکەری مێژوویی خۆ ڕادەگرێ.

«ئالێن» ڕەخنەگری فەڕانسایی ئەڵێ: هەر مرۆڤێ دوو لایەنی هەیە؛ لایەنێکی مێژوویی و لایەنێ کە شیاوی ئاسەواری داستانییە. یانی ئەو شتەی کە لە مرۆڤ دەبینرێت و بەرچاوە، لایەنی مێژووە. بەڵام لایەنی خەیاڵی یان ڕۆمانتیک؛ هەست و خەون و خولیاکان و خۆشی و خەم و کەسەر و تەنیاییەکانییەتی، کە ئەدەب و شەرم بەربەستە بۆ بەیانیان، دەبێتە لایەنی

داستانی (وا باشە لەم بابەتەدا بڵێین لایەنی شیعری) بۆ دەڵێم شیعر نە داستان؟!

چون «ڕۆڵان بارت» ئەڵێ: «شیعر شتێک بەیان ناکات، بەڵکوو حەشاری ئەدا و کەتمانی دەکات.» جەلال مەلەکشا لە دارەپیرەدا شێوەی ڕەوایەتەکەی «**تەعبیرێ شاعیرانە**» و سەربەمۆر نییە، بەڵکوو «**ڕەوایەتێکی شاعیرانە**»یە لە مێژوویەکی دووپاتە و چەندپاتە، کە زەمانێکی خەتی تیایە هەر بۆیە شیعرەکەی دەکاتە گێڕانەوەیەک بۆ مێژوو.

وتمان «**زەمانی خەتی**» تایبەتمەندیی ئەم مۆدێلزەمانە ئەمەیە کە بە شێوەی بەردەوام لە ڕابردووەوە بۆ ئێستا و پاشان بۆ داهاتوو حەرەکەت دەکات و گەڕانەوەی بۆ ڕابردوو نییە و ئەم چەمکە لە فەرهەنگ و فەلسەفەگەلێ کە بە پێشکەوتن و ئاڵوگۆڕی بەرەبەرە باوەڕیان هەیە دەبینرێت کە بە تەواوی زەمانی خەتی لەم چیرۆکەشیعرەدا بەدی دەکرێ.

بۆ ئەوەی بە جیاوازی «ڕەوایەتی شیعری» دارەپیرە لەگەڵ تەعبیری شاعیرانە باشتر حاڵی بین با بڕوانینە ئەم دێڕەی مەولەوی فارس «هر کبوتر می‌پرد به جانبی/ وین کبوتر **جانبِ بی‌جانبی**» کە کۆتر لە نیو دێڕی دووهەمدا، هەمان کۆتری نیو دێڕی ئەوەل نییە (جانب بی‌جانبی) تەعبیرێ شاعیرانە و شیعرییە کە پارادۆکسێ وەک (**جانب بی‌جانبی**) کارەساتێ شیعری ساز کردووە. هەر بۆیە ئەم شیعرە بە ئەژماری بەردەنگەکانی، تەعبیری جیاوازی لێ دەکرێت. هەر بۆیە ئەمە ئیدی ڕەوایەتێ شیعری نییە، بەڵکوو تەعبیری شاعیرانەیە کە چەندین مانا و بەرداشتی لێ دەکرێ و ناتوانین ئەو کارەساتە مێژووییە کە مەولەوی کردوویەتی بە کارەساتێ شیعری (حادثەی شعری) تەرجەمەی بکەینەوە.

وێکچوونی «داستانی دارەپیرە» لەگەڵ چیرۆکە کۆنەکان

ئەو خاڵانەی کە داستانی دارەپیرە هاوبەش دەکات لەگەڵ چیرۆکە کۆنەکان ئەمانەن:

١- **هەبوونی قارەمان (Hero):** قارەمانی سەرەکی لەم چیرۆکەشیعرەدا، دارەپیرەیە، کە تەواوی سەروەری و ژیری و دڵسۆزی یەک مرۆڤی لە خۆ گرتووە. هەرچەند لێرە وەک درەختێک نواندراوە. دارەپیرە سیمبۆلی نیشتمانێکی کەونارایە کە کاتی خۆی «دەنگ و چریکەی باڵندەکان/ لە ئامێز و لە نێو شاخ و پەل و پۆیدا/ تاڵی ژینی لە یادی ئەو

ئەبردەوە...!»

دارەپیرە سەد قۆناغی دیبوو بە چاو/ باروبنەی سەد کاروانی ڕاپێچابوو/ دارەپیرە، زریان و شەختە و ڕەشەبای/ سەدان کەڕەت بەزاندبوو!»

یارمەتیدەرانی قارەمانی داستانەکە ئەمانەن؛ باڵندەگەلی نافەرمان (خەڵکی ئازادیخواز و شۆڕشگێڕی کۆمەڵگا)، مێژوو، با (ڕاوی مێژوو) دەشتی سووتاو (کۆمەڵگای چەوساوەی کوردەواری) و شاعیر (جەلال مەلەکشا).

لە بەرانبەر قارەمان و یاوەرانی، دژە قارەمانگەلێ هەن وەک:

فەرمانڕەوا، پواز (نمادی مرۆڤی خائین)، داس و کوتک و تەور (نمادی بەرفەرمان و پیاوەکانی حاکم) زستان (نمادی فەزای گژ و دڕی سیاسی و کۆمەڵایەتی کە زیاتر شکست ئەخۆن، سووک و چرووکن و بێبایەخ و ئەبنە دەرسی تەمێکاری بۆ مرۆڤ و کۆمەڵگا.

ئەوەی جێی سەرنجە، مەلەکشا شارەزایانە و زیرەکانە ئەمانەی وەک قارەمان و دژە قارەمان کە تایبەتمەندی شانۆن بەکار هێناوە شیعرەکەی لە دەقێکی ئەدەبییەوە هێناوەتە ئاستی تەجرەبەیەکی شانۆیی.

٢- **موتڵەق‌گەرایی:** لەم چیرۆکە شیعرەدا، مەلەکشا توانیویەتی قارەمانەکان بکاتە سیمبۆلگەلێ کە تایبەتمەندی و خووگەلی ئینسانی لە خۆیاندا بنوێنن، کە خوێنەر و بینەر تووشی جۆرێ **هاوشوناسی(همذاتپنداری)** دەبێت.

٣- **نەگۆڕی ستاتیکی (=ایستایی):** یانی لەم چیرۆکەشیعرەدا قارەمان و دژەقارەمان لە درێژایی داستانەکەدا ناگۆڕدرێن لە ئەوەڵەوە چۆن بوون هەروا دەمێنن؛ دارەپیرە هەر خۆشەویست و لەبەردڵانە و پواز و دار و دەستەیشی_ تا کۆتایی هەر خائین و سپڵە ئەمێننەوە. «ڕێی کەوتن و پواز وتی: ئەی من نابەن؟/ گەورەکەیان وتی: لاچۆ.../ لاچۆ لە بەرچاوم بۆگەن/ قەت نەمدیوە خاین بەخۆ/ بێژگە هۆرەی سپڵە وەک تۆ/ تفی لێکرد.../ بە شەپان و بە تێهەڵدان/ فڕێی دایە ناو زبڵدان!»

٤- **سەرسووڕێنەری:** یەکێ لە تایبەتمەندییەکانی چیرۆکە قەدیمییەکان، بوونی کەسایەتی و کارەساتی سەیر و سەمەرەیە. بەڵام لەم داستانەدا بە پێچەوانە، مەلەکشا، بە جێی

ئوســتووره ســازکردن له قارەمان (دارەپیره) ئەوی زیاتر وەک قارەمانێکی واقیعی ناســاندووه. زیـاتر لایەنی خۆڕاگری و کەونـاراییبوونی ئەوی زەق کردووەتەوە. دارەپیره تێگەیشـــتووە، ئامۆژگاره «وتی: لقه مەڕۆ، مەبه دارەدەســـت/ قەیناکه هەر ماوەت ماوه.../ باوەشی من هێشتا بۆ تۆ ئاوەڵایه!/ لەگەڵما به له بەرامبەر ئەم بەڵایه! مەڕۆ لقه! جێم مەهێڵه/ دەشتی ســـەوزی باوانی خۆت/ به ئاموور و نیری بێگانه مەکێڵه...! وەرگەڕێوه بۆ خۆت ئەڵێم/ من نامرم.../ له ئەوپەڕی مەرگیشـەوە هەر دێمەوه!/ مێژوو حوکمت له سـەر ئەدا/ دوژمن خاکی خەیانەتت به سەر ئەکا/ فریو مەخۆ، داوی نەیار بپچڕێنه/ تف له سیمای عەرنەمووت کە/ هەڵبرووسکه و چاوی دوژمن قالاوپووت کە...!»

له داســـتـانی دارەپیرەدا، به ڕواڵەت هەرکام له کوتـک و تەور داس و پواز و پیرەدار، تـایبەتمەنـدییەکانی خۆیـان دەنوێنن بەڵام له کۆتـاییـدا چـارەنووسێ ئینســـانییـان دەبێ و فەرهەنگی ئینسـانی دادەمەزرێ و ئاکامێ ئەخلاقی که به سـوودی مرۆڤەکانه سـێبەر دەخاته ســـەر داســـتانەکه به جۆرێ که ڕاوی (شـــاعیر) هیوا و ڕەمز و ڕازێ دەبینێ که؛ هەمیســـان ڕوانەوە و سەوزبوونی خەڵفی ئومێد، به جێی مەرگ و نەمانه. «وتم چیه؟ چی قەوماوە؟/ له دوای مەرگی دارەپیره/ جگه خوێن و ئەشـک و ماتەم/ چیمان ماوە؟/ وتیان نابێ بیدرکێنین/ نهێنی و ڕەمز و ڕازه،/ دەبێ به چـاو خۆت ببینی! کاتێ چوومه ســـەر مەزاری دارەپیره/ به چاوی خۆم ئەوەم بینی/ گۆپکه و چووزەی چەتری تازە/!»

پێکهاتەی شانۆیی دارەپیره

چیرۆکەشـیعری دارەپیرەی جەلال مەلەکشـا جەنبەگەلی شـانۆیی دەوڵەمەندی لەخۆ گرتووه که دەتوانین بەم شێوەی خوارەوە تاوتوێی بکەین.

١- دۆخی سەرەتایی/ پێناسه

دارەپیره لەسـەر یاڵی بەرزی مێژوو ڕاوەسـتاوه و سـەری ناوەته کۆشی خەیاڵ و بیر له ژین دەکاتەوه و «با لاپەڕەی گەلاکانی وەک کتێبی کۆنی مێژوو ئەدا لاوه/ ڕووداوانی یەکه-یەکه/ به گوێی دەشتا ئەخوێندەوه/ وەرەی دەشتی/ له نێو خوێنی ڕووداوانا ئەژوێندەوه!»

لەم چیرۆکەشیعرەدا کێشمەکێشی- سەرەکی لەنێوان ئومێد و نائومێدیە. شەڕ لە سەر پێناسە و شناسە لەگەڵ خۆفرۆشی و ناڕەسەنایەتی، کە هەر ئەم بگرە و بەردە لە نێوان دارەپیرە و پوازدا کەش‌وهەوایەکی دراماتیک و شانۆیی بە شیعرەکە دەبەخشێ.

٢- کێشمەکێش و قەرقەشە

هۆرە کەوتە بەردەمیان و/ پیرەداریان گەمارۆ دا/ دارەپیرە هەناسەی ساردی هەڵکێشا/ وتی: لقە، مەڕۆ مەبە بە دارەدەست/ قەیناکە هەر ماوەت ماوە.../ باوەشی من هێشتا بۆ تۆ ئاوەڵایە/ لەگەڵما بە، لە بەرامبەر ئەم بەڵایە/ مەڕۆ لقە جێم مەهێڵە/ دەشتی سەوزی باوانی خۆت/ بە ئاموور و نیری بێگانە مەکێڵە/ بەڵام هۆرەی ویژدانتۆپیو/ پووزەی تیژی نا سەرسینگی دارەپیرە/ ... هەلی وا قەت دەست ناکەوێ/ لە سەر فەرمان دەتکووژم و/ داخم بە سەرتا ئەڕێژم/ خێڵی دوژمن،/ بە هەڕەشە و گەلەکۆمە/ هورووژمیان بۆ دارە برد!/ دارەپیرە گوێی نەلەقان/ تەنانەت چاوی نەنووقان/ قووڵتر لە جاران دەماری،/ بە نێو ناخی خاکا چەقان!»

یەکێ لە تایبەتمەندییەکانی ئەم شیعرە شانۆییە، کێشمەکێشێ دەروونی و دەرەکییە، کە دارەپیرە دەست بە یەخەیە لەگەڵی. کێشمەکێشی دەروونییەکەی سەبارەت بە قەبووڵکردنی ڕەنج و برین و ژان و برکی ڕابردووە و کێشمەکێشی دەرەکیشی، ڕووبەڕووبوونەوەیەتی لەگەڵ بارودۆخی کۆمەڵایەتی و مێژوویی کوردستان. ئەم خاڵە و باقی خاڵە دراماتیکەکان دەتوانێ بکرێتە شانۆنامە یان شانۆ.

٣- گرێی شانۆیی (گرەافکنی): فەرمان ئەدرێ «دارەپیرە بقڵیشێنن/ کۆتەی ئەنجن-ئەنجن کەن/ بۆ زستانی سۆبەی کۆشکی فەرمانڕەوا/ ڕەگ و ڕیشەی دەربهێنن./ فەرمان درا، لە بەر ئەوەی/ دارەپیرە پەنای یاخی و جەردەکانە/ لەبەر ئەوەی سێبەری وی/ مۆڵگەی گەلاڵە و پیلانە/ لەبەر ئەوەی هێندێ باڵندەی نافەرمان/ کردوویانە بە هێلانە/ باڵ و پسێو دارەپیرە/ مەتەرێزی یاخیەکانە!/ بیتلیشێنن، هەڵیپاچن/ چیلکەی کەن و / بە سێدارەی یاخی‌بوونیا هەڵیواسن!»

خێڵی دوژمن/ هەڕەشە و گەلەکۆمە/ هورووژمیان بۆ دارە برد!/ دارەپیرە گوێی نەلەقان/

تەنانەت چاوی نەنووقان/ قووڵتر لە جاران دەماری،/ بەنێو ناخی خاکا چەقان/!

٤- قەیران (بحران)

«داس و کوتک و تەور هاتن/ لە سێبەری دارەپیرە/ ئیستێکیان کرد»

نەیاران لەم بەشەدا خەریکی پیلانڕێژی بۆ دارەپیرە دەبن.

٥- هەڵپەسێراوی (تعلیق)

خێڵی دوژمن ماندوو بوون و/ لە سێبەری دارەپیرە ڕاکشان و/ کەوتنە ڕاوێژ و تەگبیران/

بەردەنگ دڕدونگ و چاوەڕوان دەمێنێتەوە کە ئاکامی کار دەبێتە چی.

٦- چارەدۆزی (گرەگشایی)

گەورەکەیان وتی یاران!/ وەک کورد ئەڵێ: «دارێ پوازی لە خۆی نەبێ ناتلّیشێ!»

بیر و ڕاتان کۆکەنەوە، ناشێ نەبێ!/ پوازێ لە خۆی پەیدا کەن و دایتاشـــن و/ ئیتر ئێوە کارتـان نەبێ...!/ لقیـان بڕی/ لقی لار و خواروخێچ و بێئەمەگیـان/ بە بەڵێنی درۆ کڕی! دایـانتـاشی،/ تیژیـان کرد و.../ بوو بە پواز!/ وتیـان پێی چۆن خەیـانەت کا... هۆرە کەوتە بەردەمیان و / پیرە داریان گەمارۆ دا/.

٧- کارەسات (فاجعە)

دوای دەمەقـاڵەیەک و وتـووێـژی زۆر لە نـێـوان دارەپـیرە و پـوازدا دەرئەکەوێ کە ئامۆژگارییەکانی دارەپیرە لە سەر پواز کاریگەری نییە و سوورە لە سەر قەڵەشاندن و کوشتنی دارەپیرە. لە ئاکامدا «پوازی نەیار... وەک سەگی هار/ قەپی کردە ناقی دارا/ خێرا هاتن، داریان دا بەر/ دارەکەیان بنبڕ کرد و/ بۆ ئاگری کوورەی کۆشکی سوڵتانیان برد.»

«ڕێی کەوتن و پواز وتی: ئەی من نابەن؟/ گەورەکەیان وتی: لاچۆ.../ لاچۆ لە بەر چاوم بۆگەن!/ قەت نەمدیوە خاین بە خۆ/ بێژگە هۆرەی سپڵە وەک تۆ/ تفی لێکرد.../ بە شەپان و بە تێهەڵدان/ فڕێی دایە نێو زبڵدان!/ ئەوان چوون و...»

پوازی خاین سـووک و چرووک دەکرێت و دەسـتمزی ناپیاوی و خەیانەت بە نیشـتمانی

له نەیاران وەردەگرێ و ئاو ئەکرێ بە مل ئاورا. جا دوای ئەوە شینگێڕی بۆ دارەپیرە دەگیرێ.»

٨- **ئاکام و دۆخی کۆتایی:** لە وێستەگەی ئاخری ڕیوایەتی دارەپیرە؛ «مقۆمقۆ کەوتە چیا ...!/ باڵندەکان، هەواڵێکیان بۆ یەک ئەبردا!/ پیرۆزبایی سەرکەوتنیان لە یەک ئەکردا!/ وتم چیە؟ چی قەوماوە؟/ لە دوای مەرگی دارەپیرە/ جگە خوێن و ئەشک و ماتەم/ چیمان ماوە؟/ وتیان: نابێ بیدرکێنین/ نهێنی و ڕەمز و ڕازە/ دەبێ بە چاو خۆت ببینی!/ کاتێ چوومە سەر مەزاری دارەپیرە/ بە چاوی خۆم ئەوەم بینی/ گۆپکە و چووزەی چەتری تازە!»

ئاکامی وتار

ئەوەی لە ئاکامی ئەم وتارەدا پێویستە داکۆکی لەسەر بکرێتەوە ئەمەیە کە؛ داستانی دارەپیرە چیرۆکەشیعرێکی نوێیە کە ناواخن و ناوەرۆکێ دووپاتە و چەندپاتە و کۆنی «خەیانەت» و «نیشتمانفرۆش»ی تیا بەدی دەکرێ. مەلەکشا «ڕەوایەتێکی شاعیرانە» لە مێژووی کوردستان دەگێڕێتەوە کە زەمانێکی خەتی تیایە، بۆیە شیعرەکەی دەکاتە گێڕانەوەیەک بۆ مێژوو نە «تەعبیرێ شاعیرانە». ئەم نووسراوە هەوڵێکە لە نێوان شیعر و چیرۆک و شانۆدا و بە شێوەی بەینەڕشتەیی بابەتەکە تاوتوێ کراوە و توێژەر بەم ئاکامە گەیشتووە کە داستانی دارەپیرە زەرفییەتگەلی دراماتیک و داستانی تیا دەبینرێت و دەتوانێ ببێتە هەوێنێ بۆ سازکردنی ئەنیمەیشن و شانۆ، ئەڵبەت بە گەشەپێدانی تایبەت. هەروەها زمانێکی پاراو بە کەڵکوەرگرتن لە سیمبۆلگەلێ خاس، لە خزمەتی پێکهاتەی چیرۆکەشیعرەکەدایە.

لەم چیرۆکەشیعرەدا **«کات و شوێن»** ڕەها و ئازادە؛ بە وتەیەکی دیکە؛ بە پێچەوانەی ئاسەواری داستانی-شانۆیی کە بە یەک زەمان و شوێنی تایبەتەوە بەستراونەتەوە، کەچی دارەپیرە لە بازنەیەکی زەمانی بێکۆتایی و بێپایاندایە کە ئەم تایبەتمەندییە لە شانۆگەلی سیمبۆلیک یان بانمێژوویی زۆر کەڵکی لێوەردەگیرێ.

دارەپیرە دەگونجێتە نێو **ئەدەبی خۆڕاگری** و بەردەنگ هان ئەدا بۆ بەرخۆدان. چون لای شاعیر ژیان، ئومێد و ململانێ و بەرخۆدانە.

سەرچاوەکان

١- اسکولز، رابرت، عناصر داستان، ترجمەی فرزانه طاهری، نشر مرکز، تهران، ١٣٧٧.

٢- سهرابی، علی، بازآفرینی جنبەهای نمایشی تاریخ بیهقی، نشر افراز، تهران، 1394.

3- شاکلی، فرهاد، داستان کوتاه مُدرن کُردی، ترجمەی منیژه میرمکری، نشر آریوحان، تهران، ١٣٩٩.

4- فرزاد، عبدالحسین، دربارۀ نقد ادبی، نشر قطره، تهران، ١٣٧٦.

5- مەلەکشا، جەلال، کۆی بەرهەمە شیعرییەکان، پەخشانگەی پاییز، تاران، ١٣٩٣.

6- میرصادق، جمال، ادبیات داستانی، نشر صفا، تهران، ١٣٦٦.